

פרוזבול

שמיטת כספים

מגישה: שירה עשוש

רב מנחה: הרב אודי יפרח

בית ספר: אולפנת שדות נגב

תוכן עניינים :

3.....מבוא

פרק ראשון :

4.....שמיטת כספים מהתורה להלכה

5.....תקנת הפרוזבול

5.....כיצד הפרוזבול משמט את ההלוואות?

פרק שני :

7.....תוקף החיוב של שמיטת הכספים

8.....שמיטת חכמים

8.....הכרעת הראשונים תורה או דרבנן?

9.....פסיקת ההלכה

פרק שלישי :

10.....שמיטת כספים בזמננו

11.....חברות ובנקים

12.....ראיון

פרק רביעי :

13.....רפלקציה וסיכום

פרק חמישי :

14.....רשימה בבילוגרפית

השמיטה היא אחד הרעיונות החשובים ביותר ביהדות משום שהיא מצווה הטומנת בתוכה רעיונות וערכים שונים הן מתחומים הקשורים למקום והן מבין אדם לחברו. השמיטה מציבה אתגר לכלכלה ולאנושות, ובפרט לכלכלה החקלאית. השמיטה היא כביכול שביתה לאומית שבה כל פרט ופרט משתתף.

עבודתי עסקה בעיקר בעניין שמיטת כספים. לפי תחושתי רוב העיסוק בשמיטה קשור לשמיטת הקרקעות ולא דווקא לשמיטת כספים. העיסוק בנושא שמיטת כספים עניין אותי מאוד. בעבודה ביררתי מספר דברים בנושא זה: האם תוקפה של שמיטת כספים הוא מהתורה או מדברי חכמים? כיצד הפרוזבול עובד ומהי תקנת הפרוזבול? האם שמיטת הכספים רלוונטית לזמננו? אם כן, כיצד? בעבודה זו הצגתי את הדיונים ההלכתיים הרלוונטיים וכן דיונים מחשבתיים בנושא. השתמשתי בספרו של הרב אהרון אריאל לביא - שבע שעסק בנושאי השמיטה מזוויות שונות. בנוסף, ראייתי את הרב שחר בוצחק רב הגרעין באופקים ור"מ בישיבת ההסדר בשדרות שהשיב לשאלותיי בסבלנות ובמאור פנים.

בספרו "אורות הקדש" (חלק ג' דרך הקודש לד') כותב הרב קוק כך: "לפעמים אדם צריך להתיישב בדעתו, שלא להיות רדוף תמיד מחובת המעשה והתלמוד, אלא ליתן לעצמו הנחה וריחוק, כדי שתתעלה נשמתו בעצמה, ותתרחב בטיולה הפנימי, בלשד החיים האצורים בתוך כל המעשה והתלמוד, בתוך כל העבודה והתפלה. ואחרי שביתה כזאת, שקדושת שבת יש בה, מתאמצת הנשמה לשוב ברב כוח לעבודה רוחנית ומעשית, שכל פרטיה יהיו רעננים, יונקים ממקור החיים של הדעת המלאה, מוארה באור החיים".

הרב קוק מתאר לנו את מושג של לשבות ולא לעבוד אך עם זאת לעבוד את ה' כמצב של יתרון מפני שיש כאן רצף אחיד וארוך של המעשה והתלמוד. הרב קוק מסביר לנו שהשביתה באה לגרות התחדשות בפנימיות ובנפש האדם. ומתוך התרוממות והתחדשות של הנפש האדם יחזור לעבודה המעשית שלו עם יותר ברכה ועומק. הרב קוק נותן לנו דוגמא דומה כמו השבת, שהיא לא רק איסור של עשיית מלאכה אלא גם התחדשות פנימית ומפגש עם הנשמה היתרה (שמקבלים בשבת) השבת נותנת כוחות להמשך ששת ימי השבוע המגיעים אחריה השבת סוג של הטענת מצברים למהלך השבוע. וכמו בשבת כך גם בשבת הארץ הבא עלינו אחת לשבע שנים.

1.1 שמיטת כספים – מהתורה להלכה

בתורה מובא ציווי הדורש מכל אדם לוותר על פירעון הלוואותיו אחת לשבע שנים המכונה שמיטת כספים. משמעות המילה שמיטה היא מלשון שמוט, להניח (לשמוט) את החוב מידינו ולא לדרוש אותו מהלווה, וכך הובא בתורה:

מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה: שְׁמוֹט כָּל בַּעַל מַשָּׂה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשֶׂה בְּרַעְיוֹ, לֹא יִגַּשׁ אֶת רַעְיוֹ וְאֶת אֲחִיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לֵה'. (ספר דברים, פרק ט"ו, פסוקים א'-ב').

המונח "שמיטה" מופיע כאן לראשונה בתורה והוא מתייחס דווקא לשמיטת הכספים, בעוד החלק הנוגע לשביתת הארץ נקרא "שבת הארץ" בלשון התורה או "שביעית" בלשון חכמים. בדורות המאוחרים יותר הפך המונח "שמיטה" לשם כולל למצוות הקשורות לשנה השביעית. בנוסף לציווי זה, התורה גם מזהירה מאפשרות שאנשים ימנעו מלהלוות כסף לעניים מחשש שהשמיטה תשמט את החובות:

הַשְּׁמִיר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבַר עִם לְבַבְךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר 'קָרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה', וְרַעְיָה עֵינֶיךָ בְּאֲחִיךָ הָאֲבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ, וְקָרָא עָלֶיךָ אֵל ה' וְהָיָה בְּךָ חֵטָא. (ספר דברים, פרק ט"ו, פסוק ט').

התורה מבטיחה ברכה למלווים הממשיכים להלוות כספים אף שיודעים שייתכן והשמיטה תשמט את החוב: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך" (ספר דברים, פרק ט"ו, פסוק י').

לפי הסברו של בעל ספר החינוך טעמה של מצוות שמיטת כספים היא לחנך את האדם לנדיבות כלפי האחר, לביטחון בהשגחת אלוהים ולהרחקה מגזל, וכך כתב:

ללמד נפשנו במידות המעולות: מידת הנדיבות ועין טוב, ונקבוע בלבבנו הביטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאוד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו, כי נשא קל וחומר בנפשנו לאמור: אפילו הלוויתנו ממוני והגיע שנת השמיטה - אמרה תורה להשמיט בין המלווה, שלא לגזול ושלא לחמוס לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון?"

חשוב לציין ששמיטת הכספים, בניגוד לשמיטת הקרקעות, לא מוגבלת רק לתחומי ארץ ישראל והיא רלוונטית ליהודי כל העולם: בסוף שנת השמיטה, כל איש ואישה בעם ישראל, לא משנה היכן הם חיים או מתגוררים, צריכים לוותר על כספי ההלוואות שיהודים אחרים חייבים להם.

1.2 תקנת הפרזבול

למרות ציווי התורה לשמט את החובות בשנת השמיטה הלל הזקן שהיה נשיא הסנהדרין האחרון בתקופת הזוגות תיקן כי 'פרוזבול' אינו משמט את החוב. פרוזבול הוא שטר שמוסר את גביית הלוואת לבית הדין ולא למלווה. הלל תיקן את פרוזבול משום שהוא ראה שאנשים נמנעים להלוות זה לזה בשל החשש כי המלווה לא יקבל את כספו לאחר שנת השמיטה. תקנתו של הלל הובא במשנה במסכת שביעית (פרק י, משנה ג):

פרוזבול, אינו משמט זה אֶחָד מן הדברים שהתקין הלל הזקן; כְּשֶׁרָאָה שְׁנִמְנְעוּ הָעָם מִלְּהִלוּת זֶה אֶת זֶה, וְעוֹבְרִין עַל מַה שֶּׁפְּתוּב בַּתּוֹרָה (דברים טו): "הַשֹּׁמֵר לֶדֶד פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבַבְךָ בְּלִיעַל" וְגו', הִתְקִין הַלֵּל פְּרוֹזְבוּל.

הלל הבין שיש שני ציוויים שלכאורה עומדים בניגוד זה לזה: מצד אחד - הציווי להלוות כסף לנוקמים. ומהצד האחר - הציווי לשמט את הלוואות. אולם לכאורה יש לשאול, מנין יש להלל סמכות לבטל מצווה מהתורה? הרי התורה ציוותה בפירוש כי השביעית אמורה לשמט את החובות? לכן לא ברור כיצד הפרוזבול מפקיע את ציווי התורה. כדי להשיב על שאלות אלו יש להבין קודם את רמת החיוב (מהתורה/חכמים) על מצוות השמיטה בשעה בה הלל תיקן את הפרוזבול, לאחר מכן ננסה להסביר כיצד המנגנון של הפרוזבול מועיל.

1.3 כיצד הפרוזבול משמט את ההלוואות?

בית הדין בעל סמכות לגבות חובות. והמלווה צריך למסור את אישורו לדיינים לגבות את חובותיו. בית הדין יכול לגבות חובות ולהחליט אם לשמר או לאכוף את הסדר החברתי המקובל שלפיו המלווים יקבלו חזרה מה שנתנו ללווים.

מדוע מותר לבית הדין לגבות את החובות?

בית הדין הוא לא עסק פרטי אלא עסק שעובד לטובת הציבור, ולכן מותר לו לגבות את החובות. לפי התורה אסור לגבות חובות מחברים או אחים, אבל כדי למנוע מצב חברתי לא נעים מהמלווה לבית הדין יש את האפשרות לגבות את החובות. לפי התורה אם המלווה מוסר את כספו לבית

הדין הוא לא מקיים את מצוות שמיטת הכספים. כשהמלווה מוסר את כספו לבית הדין הוא כביכול כבר מתחיל עם תהליך המועד שבו שומטים את החובות, מפני שכבר יש לבין הדין את הרשות לגבות את החוב. אז כפי שאמרנו לפי התורה מי שמלווה את כספו לבית הדין שמיטת הכספים לא תקפה עליו.

מה היא תקנת הילל?

הר"ן (על הרי"ף) מסביר זאת כך (גיטין דף יח,ב) מדין תורה מי שמוסר את הכסף שלו באופן ממש, יכול בין הדין לגבות את החובות שלו. הלל פישט והרחיב את האפשרות שמסירת הכסף לבית הדין יכולה להיות באופן שהוא לא ממשי. מספיק שהמלווה רק יבקש שבית הדין יגבה את חובותיו בשם בית הדין ולא בשמו הפרטי.

2.1 פרק שני: תוקף החיוב של שמיטת כספים – בירור עמדת רבי (ר' יהודה הנשיא)

כאשר הגמרא (גיטין לו, א) דנה בתקנתנו היא שאלה הלל היא מעלה את השאלה שהצגתי:

ומי איכא מידי [=יש דבר] דמדאורייתא [שמהתורה] משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמטא? [=וכי יש הלוואה שהושמטה מהתורה והלל תיקן שלא תשמט:]

על כך משיבה הגמרא:

אמר אביי בשביעית בזמן הזה, ורבי היא דתניא רבי אומר (דברים טו, ב) וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים.

כדי להבין את שיטתו יש לציין בה שני שלבים:

שלב א: שמיטת קרקעות אינה נוהגת מן התורה בזמן הלל לפי רבי, כיון שהוא סובר שקדושת הארץ בטלה בזמן החורבן, וכל המצוות התלויות בארץ אינן נוהגות עכשיו מן התורה לדעתו. הרמב"ם [הל' תרומות פ"א ה"ה] פוסק שקדושה ראשונה, קדושת יהושע, קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, וקדושה שניה, קדושת עזרא, קדשה לעתיד לבוא. משמעות הדבר שקדושת יהושע פקעה בחורבן בית ראשון, וקדושת הארץ שקידש עזרא לא פקעה בחורבן בית שני. על פי פסק זה קדושת הארץ חלה על כל השטח שהוחזק על ידי עולי בבל, ומצוות התלויות בארץ נוהגות בו מהתורה, ואינה חלה על השטח שנכבש על ידי יהושע, ומצוות התלויות בארץ נוהגות בו מדרבנן.

שלב ב: אף על פי שלכאורה אין קשר בין שמיטת קרקעות לשמיטת כספים משום ששמיטת כספים היא לא מצווה התלויה בארץ וממילא לא החורבן לא משפיע עליה, אפשר להשתמש בסברתו של רבי יהודה הנשיא (המכונה 'רבי') שהקיש בין שמיטת קרקעות לכספים ולכן גם היא אינה מתקיימת בזמן החורבן. מצוות שמיטה מתקיימת כאשר מצוות היובל מתקיימת (מצוות היובל מתקיימת אחת ל-50 שנה. בשנה זו מצווה על כל הבעלים לשחרר את עבדיהם ולהחזיר את השטחים לבעליהם המקוריים. בנוסף כמו במצוות השמיטה אין לעבוד את האדמה המצווה היא מדאורייתא ומצווה שתלויה בארץ, כלומר מצווה שניתן לקיים רק בארץ ישראל. כמו השמיטה צריך שרובו של העם היהודי יהיה בארץ).

הגמרא במסכת ערכין (לב, ב) דורשת את הפסוק (ויקרא כה, י) הן במצוות היובל: וקראתם דרוך בארץ לכל יושביה". הגמרא מסיקה שמצוות היובל מתקיימת בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן

שגלו מקצת מהיושבים עליה. מהרגע בו גלו שבת ראובן ושבת גד וחצי שבת המנשה בטלו היובלות וממילא התוקף של מצוות השמיטה אינו מהתורה. זאת אומרת שהיא נהגה מהתורה רק בבית ראשון לפני גלות עשרת השבטים. מצוות שמיטה קשורה למצוות יובל, שהרי חישוב שנות השמיטה תלוי במנין יובל, ולכן ניתן להבין ששמיטה נוהגת רק בזמן שיובל נוהג.

2.2 שיטת חכמים (רבנן)

עד כה הצגתי את שיטת רבי הסובר ששביעית מדרבנן. אולם משתי סוגיות בתלמוד (פסחים כז, ב ומועד קטן ב, ב) משתמע כי חכמים חולקים על רבי וסוברים כי תוקפה של השביעית הוא מהתורה אף בזמן הזה.

2.3 הכרעת הראשונים – שמיטה מהתורה או מדרבנן?

הראשונים נחלקו האם ההלכה נפסקה כשיטת חכמים או רבי. רוב הראשונים הסבירו ששורש מחלוקתם הוא האם יש להקיש את השמיטה ליובל. רבי סובר שיש להקיש ולכן שביעית נוהגת מהתורה רק בזמן שכל יושביה עליה ויובל נוהג מהתורה ואילו רבנן סוברים ששביעית לא הוקשה ליובל ושביעית נוהגת מהתורה אפילו בזמן שאין כל יושביה עליה.

במסגרת עבודה זו לא נעמיק בביאור שיטות הראשונים ובירור שורשי הדברים אלא אסתפק בהצגת השיטות בצורה כללית. ככלל יש שלוש שיטות ראשונים מרכזיות: יש אומרים ששמיטה נוהגת מהתורה, יש הסוברים כי מדרבנן ויש הסוברים ששמיטת אינה נוהגת כלל (אולי בתורת מנהג בלבד).

2.3.1 שמיטה מהתורה

הרמב"ן (חידושי הרמב"ן למסכת גיטין) פסק להלכה כחכמים כי שמיטה בזמן הזה היא מהתורה היות ויש לפסוק כרבים ולא כיחיד (רבי).

2.3.2 שמיטה מדרבנן

הר"ן, הריטב"א והרשב"א פסקו כרבי ששביעית בזמן הזה מדרבנן.

בדעת הרמב"ם מצינו שיש חילוקי דעות. יש שהבינו כי דעת הרמב"ם שתוקף שמיטת קרקעות הוא מהתורה (ר' יוסף קארו בחיבורו כסף משנה על הרמב"ם, הלכות שמיטה, פרק ט הלכה ב) ויש הבינו שהיא מדרבנן. מנוסח כתב יד של כתבי הרמב"ם משתמע כי חיוב שמיטה היא מדרבנן. וכך כתב בפרק י' (הלכה ט') :

ובזמן שהיובל נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום **מדבריהם** כמו שביארנו [ההדגשה אינה במקור].

מפורש ברמב"ם שבזמן שיובל אינו נוהג, שביעית ושמיטת כספים מדרבנן. הכסף משנה [פ"י ה"ט] מפרש ש"מדבריהם" שכותב הרמב"ם בסוף ההלכה מתייחס לשמיטת כספים בלבד, אבל שביעית נוהגת מהתורה אף כשאין היובל נוהג. הסברו זה אינו עולה בקנה אחד עם גרסת הרמב"ם בכתב יד: "ונוהגת שביעית בארץ **מדבריהם**, וכן השמטת כספים בכל מקום מדבריהם". בין כך ובין כך נמצא שלפי כולם התוקף של שמיטת כספים הוא מדרבנן.

2.3.3 שמיטה אינה נוהגת כלל

מדברי ר' זרחיה הלוי (הרז"ה) והראב"ד¹ (על הרי"ף, גיטין) סוברים שמכיון שהיובל הוקש לשמיטה יש להשוותם את דינם לגמרי, וכמו שאין מצוות היובל מתקיימת היום כך גם אין חובה לקיים את מצוות השמיטה. ולגבי כל הראיות שמהם עולה כי אמוראים שמרו את השמיטה יש לומר שהם החמירו על עצמם ועשו כן לפני משורת הדין.

2.4 פסיקת ההלכה

רוב הראשונים סוברים ששביעית בזמן הזה דרבנן, וכך מכריעים גם הפוסקים [בית הלוי (ח"ג סי' א סע' ה ד"ה והנה), הרב קוק (שבת הארץ, סוף המבוא) וחזון איש].

השולחן ערוך פסק להלכה בחושן משפט (ס"ז, א) כי שמיטת כספים היא מדברי חכמים בלבד:

אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום.

אולם הרמ"א כתב שלדעת השו"ע הסכימו כל הפוסקים אך הביא גם את דעות הראשונים הסוברים כי השמיטה אינה נוהגת בזמננו:

¹ אולם הרשב"א כתב שהראב"ד בפירושו למסכת עבודה זרה חזר בו, וכך עולה גם מהשגות הראב"ד לרמב"ם [הלי' שמיטה ויובל פ"א הי"א] במ לא התנגד לדברי הרמב"ם ומשמע שהוא מסכים לו.

כן הוא הסכמת הפוסקים אבל י"א דאין שמטה נוהגת בזמן הזה ונרא' שעליהם סמכו במדינות אלו שאין נוהגין דין שמטה כלל בזמן הזה.

3.1 פרק שלישי: שמיטת כספים בזמננו – על פי הספר שבע – הרב אהרון אריאל לביא

כמו יתר המצוות המיוחדות של שנת השמיטה, גם החיוב של מצוות שמיטת כספים תלוי בכך שעם ישראל כולו יושב בארצו ולכן לא תקף בזמן הגלות. כלומר, כאשר גלו עשרת השבטים מארץ ישראל, אין חובה מהתורה לשמור את מצוות השמיטה. ואולם, כבר אז קבעו חז"ל שיש להמשיך לקיים את כל מצוות השמיטה, למרות שהתורה אינה מחייבת זאת, בשביל לשמר את המסורת וההלכות של מצוות שמיטה.

מטרת מצוות השמיטה היא כדי לעזור לנצרכים להתקיים בחברה חקלאית. כלומר אדם היה לווה זרעים עבור עבודה למחייתו היומיומית ברוב הזמן מתוך מצוקה כלכלית אמיתית. ככל הנראה הלווה קיווה שהיבול מספיק יצמח ויגדל כדי שבסוף השנה יוכל להחזיר למלווה מה שלקח ממנו ויחד עם זאת ישארו לו מספיק זרעים לשנה הבאה. וכך הוא יוכל לעמוד על רגליו מבחינה כלכלית. אבל מה היה קורה אם היבול לא צמח? שם מתחיל מעגל מסוכן שבסופו עלול להיות הלווה להיות חדל פירעון (כלומר שסך ההכנסות נמוכות מסכום החוב). פעם חדלות רעון הייתה מובילה לשתי אפשרויות או למכירת האדמה של הלווה או אפילו מכירה של הלווה לעבדות. ומה היה קורה אם היה אסור לעבוד את האדמה? הרב אהרון אריאל לביא הסביר בספרו החדש² על השמיטה שכנראה לשם כך יצרה התורה את שמיטת הכספים שזו מצווה המאפשרת לאנשים לפתוח דף חדש לאחר 7 שנים. אך גם כאן יש סיכון, סיכון מוסרי שאנשים ינצלו את האפשרות וילוו בצורה חסרת אחריות מפני שהם יודעים שבסופו של דבר שאפשר גם לא להחזיר. מהצד השני יש את המלווים המצפים לקבל את הלוואתם בחזרה.

מעטים העסקים שיכולים לייצר רווח כבר מיומם הראשון ללא השקעה בציוד, מכונות, חומרי גלם, פרסום וכדומה. במקרים וליזם אין הון עצמי (מה שקורה ברוב המקרים) האפשרות היחידה העומדת בפניו היא לקחת הלוואה שתאפשר ליזם להתחיל ממשוה וכך להתפתח. ככל הנראה מחיקת חובות התקיימה ככל הנראה כבר בימי קדם ולא רק בעם ישראל. היסטוריונים מראים שמחיקת החובות בוצעה כבר אי שם בתוך תרבויות עתיקות והמשיכו להתקיים עד לתקופת האימפריה הרומית. גם במקורות היהודיים יש עדויות לכך ששמיטת החובות לא התקיימה רק בעם ישראל. כמו שמיטת החובות שהונהגה על ידי דמיטריוס כלפי ממלכת החשמונאים. אומנם

² אהרון אריאל לביא. 'שבע - רעיונות כלכליים וחברתיים בהשראת שנת השמיטה'. 2022. מכון כת"ר.

מקור רוב ההלוואות בתקופות אלו לא היו הלוואות מסחריות כיום, אלא בחשבונות ובמיסים שלא שולמו לשלטונות. אך העיקרון נשאר אותו עיקרון מסביר הרב לביא שכמו היום הממשלה הייתה מקור האשראי הגדול ביותר.

העיקרון הבסיסי של ביטול החובות הוא הגנה על הלווים מפני אובדן רכושם ומעמדם בהיקף נרחב. ומכאן גם למנוע חדלות פירעון שתביא לקריסה כלכלית. האפשרות השנייה היא הצלת המלווים בעדיפות ראשונה מהפסדים כלכליים. על פי עקרון זה המלווים יודעים שהם יכולים לפנות לשלטונות כדי לכפות על החייבים לשלם להם כגון: הטלת עיקולים, ענישה ואף מאסר. בלי ידיעה זו שהם יכולים לפנות לשלטונות הם לא היו מלווים את הכסף.

אחד ההבדלים המעניינים בין שמיטת החובות של עם ישראל לבין שאר העמים, זה שעל פי התורה שמיטת החובות בעלת עוגן ולא ניתן להזיז אותה על ידי שלטון מזדמן כזה או אחר, וכך היא קבועה וידועה מראש. בשאר עמי המזרח הקדומים לא היו מועדים קבועים מראש לשמיטת החובות והיא הייתה תלויה במה שהשליט קבע. שנת השמיטה לא אמורה לעודד אותנו בתור בן אדם יחיד או בתור ארגון ממשלתי לפעול בחוסר אחריות בקשר לחובותינו מתוך תקווה שלאחר 7 שנים הם יימחקו. התנהגות זו תוביל אותנו די מהר להתמוטטות כלכלית. במקום זה השמיטה מלמדת אותנו שחובות הם חלק מהחיים. כמו שהיא מלמדת אותנו שמשברים הם חלק מהחיים כך מלמדים אותנו שחובות גם חלק מהחיים. יחד עם זאת היא מלמדת אותנו שחובות צריכים להיווצר באופן זמני ולמטרות יצרניות, ולא להפוך לאידיאל בחיי האדם. מהרגע שנוצרו החובות יש לפעול למען לסגור אותם. ולא להסתמך על הפרוזבול. השמטת החובות אמורה להישמר למקרים קיצוניים של חדלות פירעון (כלומר שסך ההכנסות נמוכות מסכום החוב) בין אם זה פרטי או לאומי. דבר זה צריך להיות חריג ולא אינדיבידואלי.

3.2 חברות ובנקים

ישנה מחלוקת הלכתית האם שמיטת כספים חלה גם כלפי חובות של גופים, כגון חברות ובנקים, לאדם פרטי, או שהיא חלה רק על חובות של אדם לאדם. כן יש מחלוקת האם פיקדונות ויתרת זכות בחשבון בנק נחשבים להלוואה ונשמטים, או שנחשבים לפיקדון ואינם נשמטים.

בזמננו רבים נוהגים לכתוב פרוזבול, אף על פי שהם לא הלוו כסף לאף אדם, כדי שיוכלו להוציא את הכספים שהפקידו בחשבונותיהם בבנקים. לפי הרב שמואל פולצ'ק אין בזה צורך, והפיקדונות בבנקים אינם נשמטים אף ללא פרוזבול. לכן לכל הפחות בדיעבד, אין בעיה בהוצאת הכספים

מחשבונות הבנקים גם למי שלא כתב פרוזבול. ואף לכתחילה, לפי הרב שמואל פולצ'ק מסתבר שאין צורך בכתובת פרוזבול לצורך הוצאת כספי הפיקדונות בבנקים.

עוד שאלה שמעסיקה רבים היא מה הדין בדיעבד לגבי אדם שלא עשה שטר פרוזבול עד סוף השנה שלפני שנת השמיטה האם זה אומר שהוא צריך לוותר על פקדונות וחשבונות בבנק בגובה אלפי שקלים?

הרב דוב ליאור השיב על שאלה זו (אתר ישיבה): יש שיטות שעל בנק לא צריך בכלל פרוזבול, כי בנק זה לא נחשב לווה ומלווה. בתורה כתוב: "לא-יגש את-רעהו" בנק זה לא רעהו זו מין ישות משפטית מופשטת. לגבי בנקים יסמוך על אותם השיטות היות ושמטת כספים בימינו – מדרבנן. ביחס לחברו אם הוא הלווה לו כסף, השביעית צריכה לשמט אלא שאותו הלווה, אם הוא אדם הגון, יגיד לו אעפ"י שמשמט אני משלם לך. צריך להשפיע על הלווה שיחזיר לו את החוב. המגמה היא לאפשר לעני להתחיל בנקודת מוצא כלכלית טובה יותר ולא לשקוע בעוני. בניגוד לכך, אין סיבה שאיש עסקים שקבל הלוואה או אשראי מהבנק לשם ביצוע עסקה גדולה, לא ישיב את ההלוואה. הוא איננו צריך להתעשר עוד על חשבון הבנק, ולכן בית הדין לא יאפשר לו להתחמק מתשלום חובו. אמנם כיום משתקנת הפרוזבול נפוצה נוהגים לכתוב פרוזבול לגביית כל החובות. אך על מנת להתרגל לקיים מצות השמטת כספים כראוי וכנדרש, הציע הרב יוסף חיים, להותיר לפחות חוב אחד ללא פרוזבול, ואותו לא לגבות מהלווה (בן איש חי, פ"ו כי תבוא שנה א, אות כו).

4.1 סיכום ורפלקציה

בעבודה זו חקרתי את נושא השמיטה, וביררתי את מקור המצווה, תוקפה, ועד כמה היא רלוונטית לימינו. בנוסף הסברתי כיצד הפרוזבול עובד ומהי תקנת הפרוזבול. פסיקת ההלכה לגבי הפרוזבול ואיל שמיטת הכספים עובדת בזמנו.

בעבודה זו נעזרתי גם בספרו החדש של הרב אהרון אריאל לביא – שבע. בו הוא הציג רעיונות על שמיטת הכספים מזווית כלכלית ומחשבתית השונות קצת משאר הספרות התורנית בנושא.

עשיית העבודה הייתה מאתגרת אך יחד עם זאת מעניינת ומעמיקה. גיליתי דברים רבים שלא הייתי מודעת אליהם עוד כשהתחלתי את עבודה. כאשר הרב שלי - הרב אודי יפרח הציע לי את הנושא, קודם כל שאלתי מה זה, ולא כל כך היה נראה לי. אך לאחר מעשה הודה כי ניפתח בפני עולם שלם של ידע, ערכים והתודעתי לחוכמתו הגדולה של הקב"ה שהנחיל לנו רעיונות מודרניים עוד בתקופות קודמות שאף אחד לא חשב עליהם. העבודה תרמה לי להשיג תובנות משמעותיות ובעיני הדבר החשוב ביותר שכעת אני מחוברת ומבינה את משמעות שנת השמיטה מלבד הצד החקלאי שבה.

ראיון עם הרב שחר בוצחוק – רב הגרעין באופקים ור"מ בישיבת הסדר בשדרות

איך שמיטת הכספים תופסת אותנו היום?

הרב: ראשית אנו צריכים להבין מהו עניין המצווה. כדי לדבר עם אדם שלא מדבר תורה ומצוות צריך להבין קודם למה נוצרה המצווה? היא באה למנוע הפרשי מעמדות בתוך החברה הישראלית. פעם בשבע שנים כל החובות מתבטלים ופעם בחמישים שנה כל העבדים משוחררים. זהו בעצם דבר שמונע ממשפחות טייקונים לשלוט במשפחות עניות. הדבר לא בהכרח קשור לתורה אלא למוסר וערכים. כשאדם יבין את המשמעות הזו יהיה לו יותר קל להתחבר למצווה. המצווה בעצם אומרת שפעם בשבע שנים חובות האדם מתבטלים זה בכלל לא קשור לבן אדם למקום אלא נטו בן אדם לחברו אנחנו רוצים לעזור למשפחות נזקקות לצאת ממעגל העוני.

המצווה נועדה לגופים או לאדם פרטי?

הרב: מצוות הפרוזבול נועדה לאדם הפרטי. הרעיון העומד מאחור זה הוא שהילל התקין את פרוזבול לא היו מושגים של בנקים אלא מעמדות של עשירים עניים התקנה במקורה לאנשים פרטיים.

איך לדעתך מצוות שמיטת כספים תופסת אותנו?

הרב: אדם יכול להחליט שהוא משמט כספים אם הוא רוצה אם הוא עשה פרוזבול המצווה חלה. אני ממליץ לקחת נוסחים כאלה שבהם אדם משמט את כספיו לבנקים ולהלוואות רגילות כך הוא כן משאיר חוב לבין אדם לחברו. למשל בשמיטה הקודמת הגע אלי אחד מבני הקהילה שהיה צריך מקרר ומכונת כביסה והלוואתי לו סכום כסף כדי לקנות. הוא אמר לי שהוא יחזיר לי את הסכום בשמיטת הכספים שהייתה אז עשיתי שמירת כספים שכל החובות יהיו שייכים לי חוץ מהחוב הזה שיש לו כלפי שפלוני חייב לי כסף אני בזה משמט. יש ארגונים שעושים את זה ארגוני צדקה כו חסדי נעמי וכדומה שבהם אתה מלווה להם סכום למשל 100 שקלים ובנוסח שהם כותבים כתוב שכל החובות נשמטים חוץ מהחוב כלפי אותו ארגון צדקה. ככה אדם יכול לקיים את מצוות שמיטת הכספים וגם לשמור על כספיו. כך אדם יכול גם לקיים את המצווה וגם להגן על הפנסיה והקרן השתלמות שלו רק צריך שיהיה נוסח ברור שכתוב מה הוא משמט ומה לא.

יש לך רעיון איך בני נוער יכולים לקיים את המצווה? ולא דווקא בהקשר הלוואה

הרב: הם יכולים לקחת חלק לפנות לארגונים כמו חסדי נעמי לקחת פרוזבולים ולפתוח במסע הסברה בסניף בשכונה במשפחה וכדומה...

5.1 רשימה ביבליוגרפית

ספר דברים פרק ט"ו.

ויקרא פרק כ"ה.

תלמוד בבלי מסכת גיטין לא-לב (רי"ף, רז"ה ומלחמת ה').

תלמוד בבלי מסכת ערכין לב.

תלמוד בבלי מסכת פסחים כז, ב.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן ב, ב.

רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פרק ט הלכה ב.

שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף א.

בן איש חי, פר' כי תבוא שנה א,

הרב אברהם יצחק הכהן קוק "אורות הקדש", חלק ג.

אהרון אריאל לביא. 'שבע - רעיונות כלכליים וחברתיים בהשראת שנת השמיטה'. 2022. מכון

כת"ר.

הרב דוב ליאור, אתר ישיבה.